

II. ABDÜLHAMİT DEVRİNDEN MİLLİ ŞEF'Lİ YILLARA BİR ÖZEL OKUL: ŞEMSÜLMEKÂTİP'TEN OKULLAR GÜNEŞİ'NE*

A PRIVATE SCHOOL FROM THE II ABDULHAMIT PERIOD TO THE YEARS OF THE NATIONAL CHIEF: FROM ŞEMSÜLMEKÂTİP TO OKULLAR GÜNEŞİ 'THE SUN OF SCHOOLS'

H. Aliyar DEMİRCİ**, Enes ÖZKAN***

Geliş Tarihi/Received:10.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted:28.06.2021

DEMİRCİ, H. Aliyar- ÖZKAN, Enes, (2021), "Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 803-824.

Öz

Şemsülmekâtip II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde faaliyet gösteren bir özel okuldur (1891-1940). Siyasi hayatımızın en çalkantılı bu süreçlerinde üstelik üç defa da el değiştirmesine rağmen faaliyetlerini sürdürebilmiştir. İlk kurulduğu dönemde geleneksel elitlerin yönetimindeki Şemsülmekâtip git gide modern elitlerin yönetimine geçmiştir. Bu geçiş sürecinde, mevcut tarih yazımında işaret edilmeyen biçimde, geleneksel elitlerle modern elitlerin oldukça uyumlu bir şekilde çalıştığı gözlenmiştir. Tatbik ettiği pedagojik yöntemleriyle dönemin önde gelen düşünce adamlarının takdirini kazanan Şemsülmekâtip, karma eğitim, piyes, temsil, fiziki idman gibi uygulamalarıyla da eğitim tarihimizde öncü bir okul olmuştur. Şemsülmekâtip, yeni rejimin dil politikaları gereğince 1935 yılında ismini, Okullar Güneşi olarak değiştirmiştir. Okulun Osmanlı eğitim modernleşmesi içinde özel yeri ve konumu dönemin basınında ifade edilmiştir. Kurumun farklı ve yenilikçi metodları, ikinci Meşrutiyet öncesinde benimsenmiş, Meşrutiyet dönemi içinde özellikle İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu)'nun sorumluluk üstlendiği zamanda bu yönde büyük bir hamle yapmıştır. Şemsülmekâtip'te eğitim alan öğrenciler, okulun diğer okullardan ayırıcı vasıflara sahip bir özel okul olduğunu hâtıralarında dile getirmişlerdir. Makalede öncelikle Şemsülmekâtip'in tarihinden bahsedilmiş, ardından bu özel okul üzerinden Osmanlı/Türk modernleşmesinin maarif hayatındaki yansımaları araştırılmıştır. Şemsülmekâtip tarihinin, belli bir dönemde arkasına bir muhitin, siyasal toplumun desteğini alarak ayakta kalmıştır. Metinde bu ilişkiler irdelenmiştir. Şemsülmekâtip yeni rejimin sertleştiği, bürokrasinin özel teşebbüslere mesafeli yaklaştığı, devletin genişleyip sivil toplumun daraldığı bir evrede kapatılmıştır. Makalede okulun güç kaybetmesinin sebepleri de açıklanmıştır. Ayrıca okulun yöneticileri hakkında birtakım idari tedbirler alınmıştır. Kapatılma haberini veren gazetelerin tutarsız yorumları, okulun bürokratik bir kararla faaliyetini sonlandırdığını göstermektedir. Makalede Erken Cumhuriyet döneminde bir ölçüde özel okul işletmeciliğinin sınırları da gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şemsülmekâtip, özel okullar, eğitim, pedagoji, merkeziyetçilik, eğitimde modernleşme.

* Bu araştırmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ademirci@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3079-8204>)

*** Enes Özkan, Pamukkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, enesozkan10@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-1379-675X>)

Abstract

Şemsülmekâtip is a private school operated in the periods of II. Abdülhamid, the Second Constitutional Era and Modern Turkish Republic (1891-1940). Although the school changed owners three times in this process, it was able to continue its activities. The school, which was under the rule of traditional elites when it was first established, gradually passed to the rule of modern elites. During this transition period, it was observed that the traditional elites and modern elites worked in harmony, which is not common in official historiography. Şemsülmekâtip, who won the appreciation of the leading thinkers of the period with the pedagogical methods that it applied, has also become a pioneering school in our education history with its applications such as co-education, drama and acting. In accordance with the language policies of the new regime, it changed its name to the Okullar Güneşi -Sun of Schools- in 1935. The memories of the people who were educated in Şemsülmekâtip, showed that the school was a private school with distinctive features from other schools. In the article, first of all, the history of Şemsülmekâtip was mentioned, then the reflections of Ottoman/Turkish modernization in education life were investigated through this private school. In a certain period, Şemsülmekâtip remained standing by getting the support of a neighborhood, a political society. In all its periods, the school has strived to be an institution that is pedagogically innovative and different from other educational institutions. Şemsülmekâtip was closed at a time; when the new regime got tougher, the bureaucracy was distant to private enterprises, the state expanded and the civil society regressed. In addition, some administrative measures were taken against the administrators of the school. The inconsistent comments of the newspapers that announced the closure show that the school was closed with a bureaucratic decision. The article also aims to indicate the limits of private schooling to some extent in the Early Republican period in Turkey.

Keywords: *Şemsülmekâtip, private schools, education, pedagogy, centralization, modernization in education.*

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

Giriş

Osmanlı-Türk modernleşmesinin en önemli ayaklarından biri eğitimidir. Modernite içinde gelişen “bilgi, hukuk ve sanat anlayışı eğitim yoluyla, [Osmanlı] toplumuna girmiştir”¹. Osmanlı’da eğitimin yenilenmesi süreci, 19. yüzyılın içinde ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, dünya çapında yaygınlaşan eğitim fenomeninin bir parçasıdır. Sosyal bilimci Theodore Zeldin bu çağı “eğitim çağı” olarak adlandırmıştır. Fransa ve diğer modern Avrupa ülkeleri gibi Osmanlı Devleti de aynı dönemde bir kamu eğitimi düzeni kurmak için çabalamıştır².

Tüm toplumlarda kalıcı ve ortak unsurlar vardır, toplu yaşama imkânı bu sayede oluşur, sosyolojide bu şekilde toplumsal ve örgütlü yaşama ‘toplumsal yapı’ denir³. Eğitim kurumu, toplumsal yapının en önemli unsurlarından biridir. Özellikle 19. asırdan başlayarak eğitim-öğretim sistemini, Osmanlı Türkçesi’ndeki karşılığıyla maarifi yenilemeye dönük adımlar, toplumsal yapıya yeni girdileri sokmuş, sistem bu yönde tekrar tekrar örgütlenmiştir. Eğitimin alt yapısını kurmak, örgütlerin en büyüğü olan devlet dışında hiçbir kurumun altından kalkamayacağı kadar büyük ve pahalı bir iştir, “bu kadar elzem bir işlevin denetimi yine ancak devlet kadar güçlü bir aygıt” tarafından üstlenilebilir⁴. Weber’in tespit ettiği bürokrasi bu yolla genişler, insanlar üzerinde mutlak denetim kurmanın rasyonel mekanizması⁵ kurulmaya çalışılır. Osmanlı Devleti kendi yenileşme süreci içinde, maarifi tepeden tırnağa değiştirmeye mecbur kalmış, ancak bir sistem kurma ve buna istikrar kazandırmada hayli zorlanmıştır. Bilhassa İkinci Meşrutiyet dönemi içindeki tartışmalarda eğitimde değişimi memleketi kurtaracak tek çare olarak görmek, Meşrutiyet dönemi mektepçiliğinin özelliğidir⁶. Bu şartlarda maarif, ümit ve beklenti kaynağı, bu alanda adım atıldıkça da bir sancı merkezi, Türk modernleşmesinin çatışma meydanlarından biridir.

Niçin Şemsülmekâtip?

Şemsülmekâtip’i özellikli kılan husus, Türkler tarafından kurulan ve işletilen II. Abdülhamid, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet olmak üzere üç devirde de yaşayabilen bir özel okul olmasıdır. Okul, açıldığında üst orta, varlıklı sınıflara hizmet eden eğitim kurumları arasındadır⁷. İkinci Meşrutiyet’te kendisini yenileyerek ayakta kalır, daha sonra Atatürk döneminde faaliyetlerini sürdürür, rejimin daha istikrarlı hale geldiği İnönü dönemi içinde kapanır. Dolayısıyla okulun faaliyeti yaklaşık elli senelik (1891-1940) bir periyodu kapsar. Çalışmada Şemsülmekâtip üzerinden belli periyotlarda eğitimde modernleşmenin farklı meselelerini, yansımalarını irdelemek, sorgulamak, değerlendirmek amaçlanmıştır. Makalenin Şemsülmekâtip tarihini yazmak gibi iddiası yoktur. Osmanlı maarif tarihiyle ilgili bazı eserlerde⁸ ve bazı lisansüstü tezlerinde, Şemsülmekâtip kısa bölümler halinde

1 İlhan Tekeli, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.19-42.

2 Benjamin Fortna, Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim, Çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.49.

3 Sibel Kalaycıoğlu, “Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme”, Dünden Bugüne Türkiye’nin Yapısı, (Ed. M. Zincirkıran), Dora Yayıncılık, Bursa 2011, s.7.

4 Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk (Çev. G. G. Özdoğan, B. E. Behar), İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s.75-76.

5 Alan Ball, Guy Peters, Çağdaş Siyaset ve Yönetim, Çev. Nil Uzun, Yayın Odası, İstanbul 2007, s.188.

6 Osman Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, Vadi Yayınları, İstanbul 1997, s.251.

7 Selçuk Akşin Somel, “Tanzimat Döneminde İstanbul’da Modern Eğitim”, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C.9, 2015, ss.146-179.

8 Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. III-IV, V, İstanbul 1977, s.1025-1026.

yer almıştır⁹. Ayrıca 1918 senesine ait ders kayıt kılavuzu hakkında da bir makale¹⁰ yayımlanmıştır.

Bir “okulu düşünmek”, onun eğitim-öğretim sistemindeki temsil ettiği değerleri, prensipleri, hangi yönetici fikir etrafında faaliyetini sürdürdüğünü tespit etmek, bunun neticelerini görmek, somut tezahürlerini takip etmek, müfredat kadar okula dair öğrenci, öğretmen, idareci hâtıralarıyla mümkün olabilir. Bu kapsamda Cumhuriyet öncesi dönem için İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun (1886-1978), Cumhuriyet dönemi için de kapatılma sürecine şahit olan kültür adamı Çelik Gülersoy’un (1930-2003), okulun öğrencisi olarak basılı hâtıraları önem arz eder. Dönemin basınındaki önemli ipuçlarıyla bu hâtıralar, süreci açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacaktır. Makalede aşağıda tespit edilen sorulara cevap aranacaktır:

Birinci problem: Osmanlı-Türk modernleşmesi içinde farklı grupların söyleminde ‘muallim-hoca’, ‘mektepli-medreseli’ ilişkisi hayli çatışmacı bir dille ve keskin bir hat üzerinden yürümüştür. Şemsülmekâtip bu düzlem içinde düşünüldüğünde nereye oturur?

İkinci problem: Okullar bir müfredata bağlı olarak akademik bilginin verildiği, olgu ve kavramların öğretildiği kurumlardır. Bu kurumlar içinde yaşadıkları toplumun yapısal özelliklerini taşıyor. Şemsülmekâtip farklı periyotlarda nasıl bir pedagoji takip etmiştir?

Üçüncü problem: Şemsülmekâtip sivil toplum ve siyasal toplumla nasıl bir etkileşime girmiş, nasıl ilişkiler geliştirmiştir?

Dördüncü problem: Şemsülmekâtip, Millî Şef rejiminin başında üstelik eğitim öğretim yılının ortasında nasıl ve niçin kapatılmıştır?

Eğitimde Uyum: Karma Bir Desen

Modernleşme, Tanzimat dönemi içinden başlayarak kültürel bölünmeler yaratmıştır. Pozitif bilimlerin öğretilmeye başlaması karşısında, okullarda dinî ilimlerin öğretiminin pedagoji olarak da muhteva olarak güncellenmemesi önemli krizler üretmiştir. Baltacıoğlu bu dönemi “talim ve terbiyemizin elîm (acılı) devri” olarak zikreder¹¹. Bu saflaşmalarda mektepli-medreseli, muallim-hoca ayrımları, “sarıklı” kategorisi, dönemin elitleri arasında sıkça kullanılır. Toplumsal dinamikler ve sosyal ilişkilere bakıldığında, bu saflaşmanın hayatın içinde, her zaman karşılığı olmayabilir. Esasen modernleşme sürecinin her zaman tek yönlü ve bu saflaşmaların etkisiyle yürümesi gerçeklikle de uyumsuz. Hayatın akışı; farklı etkileşimleri, iş birliklerini, uzlaşmaları mümkün kılar. Düalist ve çatışmacı ilişkiler karşısında uzlaşmacı ve iş birliği merkezli davranış ve yaklaşımlar ortaya çıkabilir, bu yönde toplumsal birliktelikler tesis edilir. Bu, Cumhuriyet öncesinde Türkiye’nin modernleşmeye intibak evrelerinde göz ardı edilen bir süreçtir. Eğitim sistemi yenilenirken eski usullerde

9 Betül Batır, İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a Türkiye’de İlköğretim (1908-1924), yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007, s.43-44; Songül Keçeci Kurt, Osmanlı Devleti’nde Özel İslam Mektepleri, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011, s.199-202; Derya Acar, Yeni Mektep Hareketinin Türk Eğitim Hayatı Üzerindeki Etkileri (1909-1929), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012, s.92-97; Nuri Güçtekin, İstanbul’daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922) yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013, s.161-163,284.

10 Habibe Kazancıoğlu, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Bir Türk Okulunun Kayıt Kılavuzu: Şems’ül-Mekâtip”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7 no. 1, 2020, ss. 26-48.

11 Akt. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi, Ankara 2019, s.190.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

direnmeyen, yeni ve gerekli olanı kabullenebilen, değişime intibak eden geleneksel elitler, bu değişime direnenler kadar dikkat çekmemiştir. Şemsülmekâtip bu yönüyle farklıdır.

Okulun kurucularının, idarecilerinin sosyal statüleri, aidiyetleri, mensubiyetleri incelendiğinde dinî olanla dünyevî olanın bir araya geldiği, birbirini bütünlendiği görülür. Burada bir tür 'karma desen'in oluştuğu öne sürülebilir. Bu kişiler arasındaki okul içi iş bölümlerinin ve iş birliklerinin yönü de yukarıda zikredilen medreseli-mektepli karşılığını değil bilakis 'uyum'unu düşündürür.

Şemsülmekâtip örneğinde geleneksel kesimlere mensubiyetin, moderniteye doğru açılmaya ve bütünlüşmeye mâni olmadığı görülür. Oysa Sarıbay'ın işaret ettiği üzere modernleşme farklı reaksiyonları beraberinde getirir¹². İster sanayileşmeyle isterse sanayileşme dışı dinamiklerle modernleşme süreci yaşamış olsun, geleneksel toplumun eğitim seçkinleri zamanın ruhunu ve ihtiyacını karşılama bakımından daha donanımlı olan öğretmene, yeni bilimsel bilgiye, eğitimde pedagojik yeniliklere çoğunlukla itiraz etmiştir. Bu saflaşmalar sadece Müslümanlar arasında değil Osmanlı Yahudileri arasında da eksik olmamıştır¹³. Ancak yeni gerçekliği, ihtiyaçların mahiyetini ve boyutlarını fark eden geleneksel çevrelere mensup olanlar da eksik değildir. Onlar değişimi sadece takip ederek veya yanında yer alarak ya da bizzat içinde bulunarak bu süreçle ilişki içindedirler. Şemsülmekâtip'in farklı dönemlerinde bu elitler modern elitlerle iş birliği yapmıştır. Burada uyumlu iki çiftten söz edilebilir:

1891-1901 arasında okul üç defa el değiştirir. Her ne kadar basında kurucu olarak tek bir kişi zikredilmişse de¹⁴, Baltacıoğlu'na göre okul Rumelili Yenişehirli Mahmut Hamdi Efendi'nin yanı sıra, bacanağı Enderunlu Mahmut Bey (Lala Mahmut Bey) ve birkaç arkadaşı tarafından açılmıştır¹⁵. Mahmut Hamdi Efendi ilmiye sınıfı mensubudur, Süleymaniye Medresesinin ilk kademesini bitirmiştir¹⁶. Açıldıktan sonra okulun başarısı, ona ve öğretmenlerin gayretlerine bağlanır, ilk sene içinde (1892) müfettiş denetiminden geçmiş ve o dönem faaliyete geçen diğer okullara göre düzenli idaresi, gösterdiği ilerleme sebebiyle takdir edilmiştir¹⁷.

Çocukluk yıllarında yaklaşık bir sene bu okulda öğrenci olan Baltacıoğlu, Mahmut Hamdi Efendi'yi "gerçi bir hoca idi" diyerek hatırlar ve okulun işleyişinde etkisi olmadığını düşünür. Okulun sıbyan kısmındaki sarıklı bir hoca için "kaba yobaz" sıfatını kullanması, yaşanan deprem anında öğrencilerini arkada bırakıp kaçan bir başka dersin hocasının aynı zamanda "sarıklı" olması yukarıdaki perspektif içinde anlamlıdır¹⁸. Ama okulu dönemi için özellikli kılan ve tercih edilmesine sebep olan ve daha sonra da İsmayıl Hakkı'nın kendi eğitim geçmişini anlatırken kurumu olumlu bir şekilde hatırlamasına sebep olan "laik bir eğitimci" Lala Mahmut Bey'dir.

12 Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Siyasal Modernleşme, Toplumsal Yapı ve Laiklik," Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm, 1994, s. 46.

13 Hüseyin Şimşek, "Bir İmparatorluk Refleksi Olarak, 19. Yüzyılda Eğitsel Etkileşim ve Sonuçları", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.14, no. 3, s.79.

14 Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. III, İstanbul 1977, s.1025.

15 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hayatım, haz: A. Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1998, s.187.

16 Habibe Kazancıoğlu, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Bir Türk Okulunun Kayıt Kılavuzu: Şems'ül-Mekâtip", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, 1, 2020, s.33-34.

17 Ergin, a.g.e., s.1025-1026.

18 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hayatım, haz: A. Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1998, s.26-27.

Gelenekseli temsil eden Mahmut Hamdi Efendi müdür yardımcısı olarak Lala Mahmut Bey'le çalışmaktadır. Kendisi Enderun kökenlidir, şehzadelerden sorumlu öğretmenlik geçmişi ve okula verdiği aristokrat havayla dikkat çeker. Kıyafetine gösterdiği özen, konuşma üslubu, öğrenciyeye muamelesi takdir edilir. Disiplinle hürriyet arasında kurduğu dengeyle okulun bütün işlerinde tam bir yetki ve sorumluluk sahibidir. Aynı zamanda komik bir adamdır. "Divan" denilen ayak üzeri toplantılarda öğrencilere hem öğütler verir hem de güldürür¹⁹. Bununla birlikte kurucu müdür Mahmut Hamdi Efendi 1897'de İşkodra Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne atanır²⁰. Bir iddiaya göre öğrenci üniformalarını padişah yaverlerine benzeyecek şekilde değiştirmesi sebebiyle hafiyelerin ihbarıyla Hamdi Efendi cezalandırılmıştır²¹. Bu süreçten tedirgin olan babası, küçük İsmail Hakkı'yı bu okuldan alır. Bununla birlikte bir arşiv belgesine göre bu üniforma padişahın tüfek bölüğünün üniformasına benzer bir üniformadır. Çok daha erken bir tarihte okulun ilk senelerinde Zaptiye Nezareti bir durum tespiti yağmıştır²². Aradan iki sene geçtikten sonra Mahmut Hamdi Efendi bu göreve tekrar döner ve bir yıl süreyle bu görevini sürdürür (1899). Bununla birlikte okulu 1901'de devreder²³.

Dikkat çekicidir ki Selanik'te aynı yüzyılın ortalarında muhafazakâr hahamlar karşısında yenilikçi hahamlar açılan bazı okullarda bir değişime ön ayak olmuş, önce önleri kesilmiş, 1870'lerde hayli mesafe alacak şekilde modern eğitim kurumlarının kurulmasına vesile olmuşlardır²⁴. Dolayısıyla 'karma bir desen' doğuracak dinamikler orada da söz konusu olmuştur.

Mahmut Hamdi Efendi'yle Lala Mahmut Bey arasındaki iş birliğine benzer dinî ve lâdini kişilerin iş birliği, takip eden yıllarda bir başka ortaklıkta Şemsülmekâtip'in yeni sahipleri Mahmut Fahrettin Efendi ve Hasan Tahsin Bey ilişkisinde görülür. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce okulu satın alan bu kişilerin eğitim geçmişleri yine farklıdır:

Kendileri okulu, Hazine-i Hassa memurlarından Çerkes Hüseyin Bey'den satın alırlar²⁵. Salname bilgileri Hasan Tahsin Bey'den söz etmeden okulun sonraki sahibi olarak sadece Mahmut Fahreddin Efendi'yi zikretmekteyse de²⁶, Baltacıoğlu diğer ortak Hasan Tahsin'in de ismini verir.

Mahmut Fahrettin Efendi de ulema dandır (1872-1935), 1897-1898'de Şemsülmekâtip'te ders nazırlığı ve müdürlük de yapmıştır. Hasan Tahsin ise (doğumu: 1293/1877), 8 senelik Üsküp İdadisi mezunudur, Darülfünun tabiyat (fen) şubesinin üçüncü sınıfı bitirmiş, ancak öğretmenlerden biriyle yaşadığı meseleden dolayı eğitimini tamamlayamamıştır (1900). Mahmut Fahrettin Efendi Hasan Tahsin'le birlikte kurumu satın aldıktan bir süre sonra, Tahsin Bey, 1902-1903'te Lala Mahmut Bey yerine müdür yardımcılığına atanmıştır. 1925-1926'da Mahmut Fahrettin Efendi'nin ayrılmasıyla da okula müdür olmuştur²⁷. Hasan

19 Baltacıoğlu, a.g.e., s.26-29.

20 Kazancıoğlu, a.g.m., s.36.

21 Baltacıoğlu, a.g.e., s.29-187.

22 Yıldız Mütenevvi Maruzat, 77-98 (H.22-10-1310), 27 Nisan 1309.

23 Kazancıoğlu, a.g.m., s.36.

24 Hüseyin Şimşek, "Bir İmparatorluk Refleksi Olarak, 19. Yüzyılda Eğitsel Etkileşim ve Sonuçları", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.14, no. 3, s.80.

25 Baltacıoğlu, a.g.e., s.187; Kazancıoğlu, a.g.m., s.36-38.

26 Güçtekin, a.g.e., s.162; Kazancıoğlu, a.g.m., s.36.

27 Baltacıoğlu, a.g.e., s.186-187.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

Tahsin'in tahsil gördüğü Darülfünun, mutlakiyet döneminin müfredatı ve eğitici kadrosuyla "en hür ve çağdaş" yüksekokuludur²⁸. Mahmut Fahrettin Efendi sadece medrese kökenli değil bu yönünü yumuşatacak bir şekilde tasavvuf erbabıdır. Baltacıoğlu'na göre²⁹, Nakşi şeyhlerinden meşhur Küçük Hüseyin Efendi'nin³⁰ baş halifesidir. Kendisi okulun sahibiyken bir ara müfredatın tek din dersi olarak gözükten Ulûm-ı Diniyye ve Kur'ân dersini vermiştir³¹.

Onun Hasan Tahsin'le birlikteliği, geleneği temsil eden 'hoca' ile modernliğin temsilcisi 'muallim' arasındaki uyumun göstergesidir. Okulun sahipleri önemli bir karar vererek, o tarihlerde Darülmuallimat'ta görev yapan İsmail Hakkı Bey gibi Meşrutiyet'in hayli yenilikçi pedagoğlarından biriyle çalışmak isterler (1913).

İsmail Hakkı, öğretmen okulunda ilkokul öğretmenlerini yetiştirecek bölümde çalışmaktadır. Farklı öğretmen okullarında eğitimci olarak bulunmuş, verdiği konferanslarla tanınmış, pedagojik birikimi sayesinde maarif kamuoyunda bilinen bir kişidir. O ve Hasan Tahsin Darülfünun'un aynı bölümünde okumuştur. Bununla birlikte Hasan Tahsin Bey, İsmail Hakkı Bey'den dokuz yaş daha büyüktür.

İsmail Hakkı Bey görevi kabul etmek için hem idari hem de akademik olmak üzere geniş yetkiler istemiştir. Kendisine teklif, Hasan Tahsin tarafından götürülmüş son görüşmeyi müdür Mahmut Fahrettin Efendi'yle yapmıştır. İsmail Hakkı, İttihat ve Terakki iktidarının ilk senelerinde devlet tarafından Avrupa'da pedagoji alanında incelemeler yapmak üzere gönderilmiştir. Hayli reformcu görüşlerini 1913'te *Talim ve Terbiye'de İnkılap* isimli kitabında açıklamıştır³². Hasan Âli Yücel'e göre, eser Balkan Bozgunundan sonra ülkede bir silkinışı, uyanışı eğitimle sağlamaya dönük iddiasıyla, kendisi dahil yüksek tahsil gençliğinde büyük bir motivasyon yaratmıştır³³. Mahmut Fahrettin Efendi, ona hayli itibar etmiştir o da kendisini "yüksek karakterli" bir müdür olarak hatırlamıştır³⁴. İsmail Hakkı Bey iki yıl kadar okulda görev yapmış, daha sonra onun dışında cereyan eden hadiselerden dolayı ayrılmıştır³⁵.

Mahmut Fahrettin Efendi gibi geleneksel bir muhite mensup bir kişinin onun gibi İstanbul'da talim terbiyede inkılaptan söz eden bir eğitimciye geniş inisiyatif tanınması, Mahmut Fahrettin Efendi'nin takipçisi olduğu Küçük Hüseyin Efendi'den kaynaklanmış olabilir mi? Küçük Hüseyin Efendi (1832-1930), geniş meşrepli, eğitilmiş kesime hitap eden bir şeyhtir³⁶. Baltacıoğlu'nun okulun sahibi/müdürü hakkında bu özel mensubiyeti zikretme ihtiyacı hissetmesi akla bunu getirmektedir. Lâdini bir eğitim veren bu okulda önce Mahmut Hamdi Efendi-Lala Mahmut Bey'in ortak mesaisi daha sonra Mahmut Fahrettin Efendi-Hasan Tahsin-İsmail Hakkı Bey ilişkisi "*Şemsülmekâtip Ekolü*"nün³⁷ göz ardı edilen

28 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2019, s.237.

29 Baltacıoğlu, a.g.e., s.186.

30 Mustafa Kara, "Küçük Hüseyin Efendi", TDV İslam Ansiklopedisi, 8 Haziran 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kucuk-huseyin-efendi> ; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya C.2*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s.329.

31 Kazancıoğlu, a.g.m., s.38.

32 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiye'de İnkılap*, (haz. R. Canım, R. Y. Kınçal), MEB Yayınları, Ankara 1995.

33 Hasan Âli Yücel, *Hürriyet Gene Hürriyet C. II der. C. Y. Eronat*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.28.

34 Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.186.

35 Baltacıoğlu, a.g.e., s.200.

36 Avni Özgürel, "Okuryazarların Şeyhi", *Radikal*, 2 Eylül 2001. <http://www.radikal.com.tr/yorum/okuryazarlarin-seyhi-608082/> (erişim tarihi, 8 Haziran 2021)

37 Deyim için; İrfan Erdoğan, *Cumhuriyetçi Muhafazakâr İsmail Hakkı Baltacıoğlu Bir Eğitim İnkılâpçısının Hayatı*, Alfa Yayınları. İstanbul 2018, s.97-101.

bir boyuttur. Mahmut Fahrettin Efendi'nin İsmail Hakkı Bey'in her teklifini kabul etmesi ve önünü açması, geleneksel kesim içinde bazı kişilerin tercihlerinin kategorik bir şekilde savunmacı, moderniteye karşı direniş sergileyen bir yönde olmadığını ve mekanizmanın bir başka şekilde de çalışabildiğini göstermektedir. Eğitimin sosyolojik bir kurum olarak kendi doğasındaki muhafazakârlığa rağmen Şemsülmekâtip, İkinci Meşrutiyet yıllarında Tanzimat mektepçiliğinin kitabî eğitiminin hayli ilerisine giden metodlar, uygulamalar ve modellerle Avrupa'da o dönemki yenilikçi okulların bir benzeri olacaktır.

Yenilikçi Bir Okul

Şemsülmekâtip'in öğrencisi (1894) Baltacıoğlu'nun, otobiyografisi okulun ilk seneleri hakkında birinci ağızdan fikir vermektedir. İlk tahsil döneminde birkaç okul değiştiren Baltacıoğlu; resimlendirilmiş güzel okuma kitabıyla eğitim almayı, alfabedeki harfleri geleneksel yöntemin dışında farklı ve etkili bir yöntemle öğrenme imkânı bulabilmeyi, okulun organizasyonu kır gezintilerine katılmayı, ders dışı zamanlarda öğretmenin öğrencilerle topluca bir araya geldiği sohbet toplantılarını (divan), bu okulun farklılıkları olarak açıklar³⁸. Ayrıca hayli kabiliyetli, direklere tırmanan, engelleri aşan, trapezlerden atlayan bir jimnastik öğretmenin, bu işe tahsis edilmiş özel bir alanda jimnastik elbiseleri giymiş öğrencilerle ders yapması, 30-40 gence topluca benzeri hareketleri yaptırtması da bunları tamamlamaktadır³⁹. Baltacıoğlu'na göre okul bu kapsamda zamanın en iyi, en "ilerici" ve "en özgür" okullarından biridir. Kendisi daha önce okuduğu ve daha sonra okuyacağı üç, dört kurumla mukayese ederek burada gördüğü yenilikleri diğer okullarda görmediğini belirtir⁴⁰.

Baltacıoğlu aynı okulda yöneticilik döneminde kurumun yeniye ve yenilikçiliğe dair özelliğinin sürmesini sağlar. Rumeli tamamen kaybedilmiştir. Savaş sonrasının psikolojisi içinde rejim daha değişimci bir istikamet kazanır. Tunçay'ın adlandırmasıyla bu "otokratik modernleşme" dönemidir⁴¹. Kayıpların eğitimde yeni hamlelerle telafi edilebileceği fikri, buna dair ümitler maarife eskisinden de daha fazla bel bağlanmasına yol açmıştır.

Ağustos 1913'te bir dergide okulun hedefleri açıklanırken en yeni eğitim öğretim yöntemlerinin uygulanacağı duyurulmuştur. Bu kapsamda; Avrupa'daki örnek okulların (numune mektepleri) yöntemleri dikkate alınacak, hatta birkaç senedir yeni pedagoji üzerine eğitim alan Darûlmuallimin mezunları kurumda istihdam edilecektir. Beden eğitimi, resim, müzik, el işleri, sanat ve estetik terbiyesi, ziraat, inşad ve temsile (tiyatro) okulun programında yer verilmiştir. Lisan dersi unutulmamış, ancak kitabî bir yabancı dil eğitimi değil pratiğe dayalı bir öğrenme amaçlanmıştır. Tatil günlerinde pedagoji alanında öğretmenlere konferans vermek, örnek dersler yapmak, yeni eğitim yöntemlerini eğitimcilerle tartışmak gibi hayli idealist hazırlıklar da bunlara ilavedir⁴².

19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine Batı Avrupa'da ideal eğitim yöntemlerini oluşturmak için önemli bir arayış söz konusudur⁴³. Bu çerçevede eğitimin niteliği sürekli

38 Baltacıoğlu, a.g.e., s.188.

39 Baltacıoğlu, a.g.e., s.27.

40 Baltacıoğlu, a.g.e., s.188, 29.

41 Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1908-1923", Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, 1989, s.40.

42 akt. Batır, a.g.m., s.43; akt. Acar, a.g.e., s. 92

43 Acar, a.g.e., s.7.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

tartışılmıştır. Bu devirde bizde de Batı'daki gibi öğretmenin toplumda ilk defa bir meslek adamı, bir yetiştirme uzmanı olarak kabul edilmesi, subay, doktor, hâkim, ebe gibi bir fennin uygulayıcısı olarak düşünülmesi söz konusudur⁴⁴ (Berkes 453).

Baltacıoğlu da bu "fenni" en yeni metodlarıyla okulda uygulamaya taliptir. Şemsülmekâtip Avrupa'da 'yeni mektep' akımından, eski usul eğitim anlayışına karşı bir tepkiyi içeren alternatif modellerden beslenir⁴⁵. Bu akım Avrupa'nın her köşesinde 'kışla' zihniyetiyle yönetilen derslik-kitap-öğretmen kurgusu içinde çalışan okulları ıslah etmeyi amaçlamaktadır. Okul yapılarını, sınıf dışı alanları, okul bahçelerini başka bir gözle değerlendiren, sadece sınıf ortamını kullanan, ders verilen, kitabî bir eğitime dayanan bir okul yerine, uygulamaya, harekete önem veren, öğrenciye bilgi depolamak yerine bilgiye ulaşmanın yöntemlerini öğreten, beceriler kazandırmayı hedefleyen, aktif bir eğitimi amaçlamaktadır⁴⁶.

Baltacıoğlu'nun sorumluluk aldığı ilk senede okul Fındıklı'daki bir köşkte (1913), ikinci sene kiralanan Küçük Çamlıca'daki Kamanto Köşkündedir. İlk binadan ayrılma sebebi bu yeni model için mekânın yetersizliği ve her halde en önemlisi bahçesinin küçüklüğüdür⁴⁷. Fizikî şartları itibarıyla temiz havası, güneş gören ortamı bunun yanı sıra kaynak sularıyla ve geniş alanlarıyla yeni mekân, tabiat içinde uygulamalı eğitim modelinin ihtiyaçlarını karşılayacaktır.

Fındıklı'daki okulda okul ve aile gösterileri, kır gezintileri, zanaat işleri, "self education", öz tiyatro denemeleri, grup halinde kentte anıt eserleri ziyaret etme, inceleme gibi uygulamalarla çok boyutlu bir pedagojik model olarak hayata geçirilir. Açık havada, bahçede ders verme göreneği burada yerleşir, ardından taşınılan Kamanto köşkünde bu uygulama genişleyerek sürer⁴⁸. Baltacıoğlu tiyatroyu medeni cesaret, konuşma, kendini keşfetme, mantıklı, tutarlı düşünme, hitap etmeyi öğrenme gibi boyutlarıyla önemser. Bu maksatla çocuk piyesleri yazar. Bunlardan bazıları okulda sahnelenir⁴⁹. Okulun Fındıklı döneminde (Ağustos, 1913) bu kapsamda, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışını dramatize eden veya Kosova'da I. Murat'ın şehit edilmesini temsil eden oyunlar sahnelenir⁵⁰.

Osmanlı kamuoyu uzun zamandır yabancı ve gayrimüslim tebaaya ait okulların orantısız büyümesi ve yeterince denetlenememesinden muzdaripken Balkan Savaşı sonrası Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında bu alanda tam kontrolü sağlamak üzere önemli adımlar atılır. Ancak Müslümanlara ait özel okullar farklı eksiklikleriyle ağır bir şekilde eleştirilir. Falih Rifki (Atay) eleştiri sahiplerinden (1913) biridir⁵¹. Şemsülmekâtip ise bir istisnadır. 5 Kasım 1914'te dönemin radikal Batıcı çevrelerinin önemli yayın organı İçtihad'da okul, özel bir makaleye konu olur. Dr. Abdullah Cevdet, hekim arkadaşı Esat Paşa'nın tavsiyesiyle okulu ziyaret etmiş ve hayran kalmıştır:

44 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, haz. Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.453.

45 Acar, a.g.e., s.90-97.

46 Acar, a.g.e., s.3-5.

47 Baltacıoğlu, a.g.e., s.197.

48 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Pedagojide İhtilal, 1964, s.77-78; Baltacıoğlu, İçtimai Mektep, Maarif Vekilliği, 1942, s.3.

49 Baltacıoğlu, Hayatım, s.194-195.

50 "Hayatım", Yeni Adam, 1940, 283, s.18.

51 Ersin Müezzinoğlu, Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012, s.213.

Şemsülmekâtip, Avrupa'da numune mektepleri benzeri iddialı bir okuldur, modernleşme döneminin hiçbir zaman kıymeti azalmayacak ihtiyacı yabancı dil eğitimi önemsemektedir. Bu yeni mekânında kız ve erkek çocuklar birlikte eğitim görmektedir, sıra-kürsü geleneği dışında ana bina dışında hareketli bir eğitim tercih edilmiş, bahçedeki geniş alanlar kullanılmış, mesela bahçede çim ekmek bile hareket içinde eğitimi sağlamaya boyutuyla düşünülerek eğitim sürecinin içinde alınmıştır⁵². Abdullah Cevdet'in (1869-1932) sosyal kuramı, yeni Şemsülmekâtip'e yakınlık duymasını sağlamıştır. Tıpkı Prens Sabahattin gibi Tanzimat döneminde şekillenen eğitimin, büro memurları yetiştirmeye yaradığı kanısındadır. Eğitim kurumları "cehl-ü cidal adamları" (*struggle for lifers*) yetiştirmek üzere şekillendirilmelidir⁵³.

Kamu eğitim sisteminin memur yetiştiren özelliği Prens Sabahattin'in (1879-1948) büyük meselelerinden olmuştur, Sabahattin, eğitimin kışla hayatına benzediği, nazariyelere ve kitaplara dayandığını, beden eğitiminin tamamen ihmal edildiğini savunmuştur. Tanzimat döneminde eğitim sadece kitaplara dayalı bir formasyon olarak şekillenmiş, kanun gücüyle eğitimi yönetme ve organize etme tercihinin meyvesi memur rejimi olmuştur. Avrupa karşısında devletin varlığını sürdürmek kaygısıyla Osmanlı Devleti'nin "silsile-i memurine tekabül eden bir silsile-i mekâtip" kurması çıkmaz bir yol olmuştur⁵⁴. İsmail Hakkı Bey bu ekole mensup olmamakla birlikte Şemsülmekâtip'te bir ödül töreninde yaptığı konuşmada benzeri görüşleri savunmuştur (31 Temmuz 1913):

"Zinde bir vücut kendi emeğiyle, teşebbüsüyle azmi, cesareti ve sebatıyla dünyanın her yerinde kazanabilecektir (...) hayata hazırlanmış, maişet ve saadetini memuriyetlerde değil; insanlara saadet ve servet veren bütün amal-i beşeriyede, ticarete, sanayide ve ziraatte arar." (...) Okul, "vatani kurtaracak dinç, müteşebbis, azimperver, metin, cesur, malumatlı, terbiyeli yavrular yetiştirecek bir köşe bir ocaktır⁵⁵.

Abdullah Cevdet mutlak Batıcılığına rağmen yabancı ülkelerin yeni nesilleri kazanmak için Osmanlı ülkesindeki okullara büyük paralar harcamasının iyi niyet eseri olmadığını düşünür, nitelikli eğitime ihtiyaç duyan velilerin bu okullara yönelmesine karşı Şemsülmekâtip'i bir alternatif olarak görür⁵⁶. İlanlarda da bu hassasiyet dile getirilmiştir. Yabancı okullar öğrencide bir birikim sağlamakla birlikte din eğitimi ve milli eğitim adına kayıplara sebep olmaktadır, millî bir eğitim için okulların yeniden yapılandırılması ve canlandırılması gerekmektedir⁵⁷. Baltacıoğlu Şemsülmekâtip'te eğitimin siyasal aşılama fonksiyonundan önce çocuğun şahsiyetinin teşekkülüne yardım etmeyi, yeteneklerini ortaya çıkarmaya çalışmayı, beceriler kazandırmayı amaçlamış, siyasal işlevini uygulanan pedagojinin içine yedirmiştir. Bununla birlikte din eğitimi için Şemsülmekâtip'in resmî müfredat dışında özel bir uygulaması olmayacaktır⁵⁸.

Şemsülmekâtip'in İstanbul'un uzak bir köşesinde kır okulu olarak hizmet vermek üzere taşınması, ulaşım imkânları düşünüldüğünde idealist bir adımdır. Nitekim, daha sonra gerçek hayatın sınırlarında son bulur. Okul maddî güçlüklerle karşı karşıya kalır, bunun

52 Abdullah Cevdet. "Şems'ül Mekâtip", İctihat, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 [5 Kasım 1914].

53 Şükrü Hanioglu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s.199.

54 Prens Sabahaddin, Türkiye Nasıl Kurtulabilir? Ve İzahlar Çev. Fahri Unan, Ayraç Yayınları, 1999, s.34.

55 "Şemsülmekâtip Mektebinin Tevzii Mükafatı", Talebe Defteri, No.5, 18 Temmuz 1329, s.65-67

56 Abdullah Cevdet. "Şems'ül Mekâtip", İctihat, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 [5 Kasım 1914].

57 Baltacıoğlu, Hayatım, s.197.

58 Baltacıoğlu, a.g.e., s.198.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

yanı sıra Dünya Savaşının şartları da mekânı bırakmaya zorlar. Bahçesindeki barakalara ordu tarafından el konur. Öğrencilerin bu şartlarda askerle aynı alanları kullanmalarının uygun olmayacağı dikkate alınarak tekrar İstanbul yakasına taşınılır⁵⁹.

Baltacıoğlu dönemi pedagojisinden izler Cumhuriyet döneminde de takip edilebilir. Hasan Tahsin Bey, onun başta gelen yardımcısı olmuştur. Baltacıoğlu'na göre kendisine tamamiyle inanmış, çok çalışkan, mücadeleci, çok namuslu ve onurlu, "yüksek bir uyum ve kaynaşma becerisi"ne sahip bir insandır. Eşi Naciye Hanım'la birlikte ona "en çok inanmış ve en çok yardım eden" kişilerdir. Naciye Hanım dönemin modern bir okulundan Darülmuallimat'tan mezunudur, 1904'te mezuniyeti sonrasında başöğretmen olarak 1914'e kadar bu okulda çalışmış, okulun kız bölümünün sorumlusu olmuştur⁶⁰. Hasan Tahsin Bey, 1925-1926 döneminde okulun müdürü olur. Bir süre Çelik Gülersoy'un babası Âkif Bey, okulun müdürlüğünü yapmıştır (1934-20 Kasım 1935). Tahsin Güneş ise kapanmadan önce okulun patronudur⁶¹.

Okul Yıldız'dadır, bir köşkte hizmet vermektedir, bahçesi ve çevresi öğrencinin tabiatla bütünleşmesi için geniş imkânlar sunmaktadır⁶². Gazetelerde konumu ve fizikî özelliklerini öne çıkaran ilanlar verilmiştir⁶³. Jimnastik salonu, boya çekme atölyeleri, konser ve tiyatro salonu, toplantı salonları, ekim dikim bahçeleri mevcuttur, fizikî özellikleri itibarıyla 1940'ın başı için devlet okullarının çoğundan daha avantajlıdır⁶⁴. Bakanlık görevinden önce maarif bürokratı olan Hasan Âli Yücel'in, 1930'ların sonlarında devlet okullarının derslik yetersizliğinden dolayı kültür ve sanat faaliyetlerini sürdürebilecekleri salonları sınıfa dönüştürdüklerini hayıflanarak anlatması dikkate alınır, okul bu yönüyle avantajla sahiptir⁶⁵. Müfredatında uygulamalı bir tarım dersi bulunmaktadır. Sofrada pişen nohutun nasıl ekildiğini, derlendiğini görmek, doğayı tanımak bir ilkokul çocuğu için çok etkileyicidir. Ayrıca okulun atölyelerinde ilkokul öğrencilerine aktif bir şekilde ebru sanatı eğitimi verilmektedir⁶⁶.

Gülersoy'un "Görülen her derste, yapılan her işte bir sanat kaygısının, bir güzellik katkısının olmasına özen gösterilmesi, ruhuma cevap verir, daha o yaşta içimi açardı. Bir şiir mi yazacağız? Onu resimlemek zorunluluğu vardı. Kim koymuş bu kuralları bilemiyorum. Ama her sınıfta böyle çalışılırdı⁶⁷." kelimeleri dikkat çekicidir. Okul, kapatılması öncesinde İstanbul'da fizikî ortamıyla, uygulamalı tarım dersleriyle, açık hava mektebini andırır. Tiyatro ya da ebru sanatı eğitimiyle estetik bir duyarlılık oluşturmaya çalışır. Ayrıca bir özel okuldan beklentileri karşılamak üzere ilkokul üçüncü sınıftan itibaren Fransızca dersi de mevcuttur⁶⁸. Bununla birlikte ilanlarda bu eğitimin 4. ve 5. sınıfta başladığı bilgisi yer almıştır⁶⁹.

59 Baltacıoğlu, a.g.e., s.198-199; Baltacıoğlu, İçtimai Mektep, s.3-4.

60 Baltacıoğlu, Hayatım, s.186-187.

61 Çelik Gülersoy, Bir Masal, Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, İstanbul 2003, s.6.

62 Gülersoy, a.g.e., s.19.

63 Tan, 1 Eylül 1936, s.12.

64 Gülersoy, a.g.e., s.32.

65 Hasan Âli Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, Kültür Bakanlığı, Ankara 1994, s.253.

66 Gülersoy, a.g.e., s.22-24.

67 Gülersoy, a.g.e., s.29.

68 Gülersoy, a.g.e., s.28.

69 Ulus, 18 Eylül 1939, s.8.

Şemsülmekâtip Siyasal Toplum İlişkisi

Osmanlı Devleti'nde Türklerin özel okul kurması devletin telkini, teşviki, bürokrasinin genişlemesi ve ticaret burjuvazisinin oluşmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir⁷⁰. Bilhassa Abdülhamid Devrinde bir artış kaydedilmiştir⁷¹, ikinci Meşrutiyet Devrinde kısa bir süre daha rakamlar artar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesinde de okullar açılır, cemiyetler kurulur⁷².

Şemsülmekâtip Baltacıoğlu'nun yönetimine girdiği günlerde, projesini ve taleplerini hayata geçirmek için okula yardımcı olacak bir heyete sahip olmuştur. Burada kâr amacını ikinci planda tutan bir anlayış içinde, sadece benimsenen eğitim modelinin maliyetinin karşılanmasında değil, organizasyonunda, eğitimin takibinde bu heyetin desteğini almıştır.

Bu oluşum "Şemsülmekâtip Heyet-i Hâmiyesi"dir⁷³. Baltacıoğlu hâtıralarında heyeti "Koruma ve Yardım Kurulu" olarak zikreder. Kurul, ikinci Meşrutiyet'in iç içe geçmiş siyasal toplum ve sivil toplum dinamikleriyle beraber düşünülebilir. Baltacıoğlu kendisinin yanı sıra kurulun üyeleri arasında iki kişiyi zikreder; göz hekimi ve bürokrat Sağlık İşleri Genel Müdürü Esat Paşa (Işık) (1865-1936) ve Süleyman Paşazâde Sami Bey (1866-1917). Her ikisi de ondan 23-24 yaş daha küçüktür.

Başkanı göz hekimi Esat Paşa'dır. Yardımsever, hamiyetli bir kişidir, hekimliğin ve sağlık bürokrasisinde yer almanın getirdiği avantajlardan dolayı geniş bir çevresi olduğu tahmin edilebilir. İttihat Terakki mensubudur. Bununla birlikte bu aidiyetinin asıl mesleğinin önüne geçtiği söylenemez. Hatta bu vasfı Mütareke Dönemine kadar öne çıkmamıştır. Bir tespite göre gizli ve temkinli İttihatçıdır, tedbiren İttihatçı ileri gelenlerle, arkadaşlarıyla birlikte fotoğraf bile çektimediği ileri sürülür. Mütareke yıllarında işgalcilere karşı İstanbul'daki işgal karşıtı çok sayıda cemiyeti birleştirmede büyük gayretleri olacak, bu maksatla sayıca hayli fazla dernekten oluşan Millî Kongre platformunun kurulmasına ön ayak olacak, bundan dolayı da İngilizler tarafından Malta Sürgünleri listesine dahil edilecektir⁷⁴. Esat Paşa, bir sağlıkçı olarak Baltacıoğlu'nun "açık hava okulu" modeli projesinden etkilenmiş, okul için "canla başla" çalışmıştır⁷⁵.

Sami Bey (1866-1917) ise, Baltacıoğlu'nun kelimeleriyle pedagoji deryasına ilk dalan ve pedagoji üzerine ilk kitap yazan kişilerden biridir. Mutlak bir ahlâkçı ve idealisttir. İsmail Hakkı'nın verdiği bütün mücadelelerde onun ifadesiyle "çok güçlü önderi"dir⁷⁶. Türk edebiyatında Süleyman Nesip adıyla bilinmektedir. Servet-i Fünun'cudur ve eğitim konusuna hayli kafa yoran Tevfik Fikret'in çevresindedir⁷⁷. Edebiyat dünyasındaki şöhretinin dışında Maarif Nezareti bünyesinde çalışan bir eğitimcidir⁷⁸. Dolayısıyla hem

70 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumları," Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 657.

71 Güçtekin, a.g.e., s.38.

72 Ergin, a.g.e., s.1449; Kurt, a.g.e., s.207-220.

73 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, Külliyyat-ı Âsar ve İhtisat. (Haz: Şevket Toker), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s.363.

74 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, s.308-312.

75 Baltacıoğlu, a.g.e., s.196.

76 Baltacıoğlu, a.g.e., s.159.

77 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, Külliyyat-ı Âsar ve İhtisat. (Haz: Şevket Toker), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s.439; Beşir Ayvazoğlu, Fikret, Everest Yayınları, İstanbul 2020, s.376-384.

78 Salim Durukoğlu, Süleyman Paşazade Sami Hayatı-Edebi Kişiliği Şiirleri- yayımlanmamış yüksek lisans tezi,

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

kitabî, teorik boyutlarıyla hem bir hayırsever, bir müzahir, bir hâmi olarak eğitim alanına kendini vermiş, Şemsülmekâtip projesinde de yer almıştır. Vefatından sonra hakkında dostlarının duygu ve düşüncelerini içeren bir kitapta bütün bu yönleri vurgulanmıştır⁷⁹. Yakından tanıyanlar eğitim işlerinin müzakere edildiği platformlar eğer yeniyi yeniliğe dair bir renk taşıyorsa Sami Bey'in de bu heyetlere dahil olduğunu belirtmişlerdir⁸⁰. Şemsülmekâtip'le ilişkisi her düzeydedir. Müfredat açısından yenice olan hendese dersi imtihanlarına İsmail Hakkı Bey'in davetiyle katılmış, öğrencilerin cesaretsizliğini eleştirmiş, öğretmeni de uyarmıştır⁸¹. Şemsülmekâtip Heyet-i Hâmiyesi, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'ne dönüştükten sonraki dönemde Sami Bey'le İsmail Hakkı'nın ilişkisi sürmüştür, Meşrutiyet maarifinin bir başka ismi Kâzım Nami, onun vefatı üzerine kaleme aldığı satırlarda, Sami Bey'in, "cemiyetin en müteşebbisi en faal uzvu olan İsmail Hakkı Bey'i" çok sevdiğini ve takdir ettiğini belirtmiştir⁸².

1913'te ülkede tek parti rejimi başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İttihatçılar, otoriter bir yönde siyasî ve toplumsal kontrolü sağlamış, Abdülhamid idaresi sonrası hiçbir müşterek fikir etrafında birleşemeyen kadroları⁸³ bir yönde birleştirmek için uğraşmışlardır. 20. yüzyılda modernleşme siyaseti içinde tek parti "bir medeniyet şeklinin ideali"dir⁸⁴. İttihatçıların tam kontrolü sağlamak için bu adımları attığı bir dönemde Şemsülmekâtip Heyet-i Hâmiyesi, bir İttihatçı organizasyonu olarak kabul edilebilir mi?

İsmail Hakkı'ya göre muhalifler onu koyu bir İttihatçı olarak kabul etmiştir. Örneğin Mütareke Döneminin ilk Maarif Nazırlarından olacak Ali Kemal bu kanaattedir. İsmail Hakkı Bey'e göre ise kendisi İttihat ve Terakki'nin semtine uğramış bir kişi değildir; politika ile uğraşılmasını hiç sevmez, Hürriyet ve İtilafçı olması da mümkün değildir. Ancak kendi kelimeleriyle o devirde yeniliği İttihatçılar temsil etmektedir, kendisi de ruhen onlarla birleşmiştir⁸⁵. Bununla birlikte Cemiyet'in militanı değildir. Nitekim Mütareke döneminde de İstanbul'da Darülfünun Edebiyat bölümünde müderris ve dekan olarak çalışabilecektir.

Şemsülmekâtip projesi müstakil yürümüş, okul İttihat ve Terakki Mektebi olmamıştır. Ancak İttihat ve Terakki'nin yenilikçiliğinden faydalanılmıştır. Heyet-i Hâmiye de bu zeminde çalışmıştır. Baltacıoğlu Şemsülmekâtip'i 'açık hava okulu modeline' göre teşkilatlandırmak için geniş alanlara ihtiyaç duyar. Küçük Çamlıca tepesi eteklerinde yerleşim yerlerine uzak bir mevkie geçer, geniş bahçesi olan Kamanto Köşkü'ne taşınır.

Bu değişiklik onun tasavvurlarını gerçekleştirmek bakımından ideal ise de işletmecilik, iktisadî rasyonalite boyutlarıyla gerçekçi değildir. Sadece İstanbul'dan değil Anadolu'dan bile velilerin bu okulu tercih edeceğini düşünürken okulun geliri yirmide bire düşer, 20-25 öğrenci kalır⁸⁶. Kasım 1914'te bu rakam 30'dur⁸⁷. Oysa öğrenci sayısı 1894'te 312'dir,

Fırat Üniversitesi, 1999, s.11,41; Cavit Binbaşıoğlu, "Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları", 75 Yılda Eğitim Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 146

79 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, Külliyyat-ı Âsar ve İhtisat. (Haz: Şevket Toker), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.

80 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.26.

81 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.359.

82 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.343-344.

83 Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, MEB Devlet Kitapları, Ankara 1969, s.273-274.

84 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.70.

85 Baltacıoğlu, a.g.e., s.207.

86 Baltacıoğlu, a.g.e., s.198.

87 Abdullah Cevdet. "Şems'ül Mekâtip", İctihat, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 [5 Kasım 1914].

daha sonra 200'lü rakamlara düşmüştür. 1900'de 163 öğrenci, 1909-1910'da 284, 1913'te taşınmadan önce 163'ü erkek ve 74 kız toplam 237 öğrencisi bulunmaktadır⁸⁸.

Okul, yardım kurulu ve onun bir parçası olan Esat Paşa'nın desteği, irtibatlarıyla ayakta durmaya çalışır. Bu husus okula öğrenci çekmek için velilere dönük bir ilanda da dile getirilecek, masraflı bir eğitimin tek başına ücretlerle karşılanmadığı "yardımsever kişi ve kuruluşların" devrede olduğu belirtilmiştir. Mekân değişikliğiyle başlayan problemler, öğretmenlerin para alamamalarına kadar uzanır, ideal için parasız da olsa çalışmayı göze alırlar⁸⁹.

Ülkenin Dünya Savaşı'na katılmasıyla okulun bahçesindeki alanları, askerler kullanmaya başlar, eğitimi sürdürmenin şartlarının kalmadığı düşünüldüğünde, hâmilelerden Esat Paşa, İttihat Terakki Cemiyeti Kâtibi Umumisi Mithat Şükrü (Bleda)'yla irtibat kurar. O da Maarif Nazırı Şükrü Bey (bakanlığı: 24 Ocak 1913-9 Temmuz 1917) vasıtasıyla Dünya Savaşının başında İtilaf Devletlerinden birine ait boşaltılan bir okul binasını, Şemsülmekâtip'e tahsis eder⁹⁰. Baltacıoğlu'na göre Maarif Nazırı Şükrü Bey devletçidir, her işin ancak devlet eliyle olabileceğine inanmaktadır. Bu bakımdan Merkez-i Umumi üyelerinden Ziya Gökalp'in tam istediği bir bakan olduğunu söylemeden geçmez. Sami Bey kendisine başvurduğunda "Bu gibi özel derneklerin ülkeye faydalı olacağına inanmıyorum: aksine bu gibi derneklerin zararı vardır. Çünkü burada çalışan arkadaşlar aynı zamanda devlet memuru olduklarından resmi görevlerini ihmal edeceklerdir. Doğru olan herkesin resmi görevini görmesidir." karşılığını verecektir⁹¹.

Dikkat çekici olan Mithat Şükrü'nün, Sami Bey'in başkanlığını yapacağı⁹² İsmail Hakkı Bey, Esat Paşa'nın da üyeleri arasında yer alacağı Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti yönetim kurulu üyeleri arasında yer almasıdır. Mithat Şükrü Bey de eğitimcidir. Okul müdürlüğü, Selanik maarif teşkilatında muhasebecilik, öğretmenlik yapmıştır⁹³. İttihat ve Terakki'nin tam iktidar yıllarında Maarif Nazırlığı kendisine teklif edilmiştir⁹⁴. Baltacıoğlu, Şemsülmekâtip Heyet-i Hâmiyesi'nin Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin çekirdeğini teşkil ettiğini, bu kurulun daha sonra millî bir cemiyete dönüşmesine dönük teklifi Sami Bey'in hem onayladığını ve bu yönde gayret gösterdiğini yazmıştır⁹⁵. Cemiyet 21 Nisan 1916'da kurulmuştur. Cemiyet milli talim ve terbiye hakkında bilimsel ve uygulamalı teşebbüslerde bulunmak, "ahlakî sağlam, dindar, milliyetperver" bireyler yetiştirmenin yanı sıra kendi emeğiyle ayağa kalkacak ve tutunabilecek, faal, müteşebbis unsurlar yetiştirmek gibi bunun için her türlü uygun araca başvurmayı da hedeflemektedir⁹⁶. Aradan yıllar geçtikten sonra da İsmail Hakkı Bey bu Cemiyet'le Şemsülmekâtip arasında ilişkiyi tekrarlamıştır⁹⁷.

88 Güçtekin, a.g.e., s.163.

89 Baltacıoğlu, a.g.e., s.197-198.

90 Baltacıoğlu, a.g.e., s.198.

91 Baltacıoğlu, a.g.e., s.160.

92 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.359.

93 TBMM Albümü 1920-2010 (ed. S. Yıldırım, B. K. Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Yayınları, Ankara 2010, s.287.

94 Mithat Şükrü Bleda, Bir İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979, s.11.

95 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.359.

96 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.502.

97 İsmail Hakkı. Ziya Gökalp, Diyarbakir Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Diyarbakir 1966, s.21.

Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

Şemsülmekâtip Cumhuriyet'in ilk kesitinde de varlığını sürdürür. Resmi programlara katılır⁹⁸, şehrin maarif hayatının bir parçasıdır. Köklü ama modern bir okul olduğunu gazete ilanlarında vurgular. "Eskiliği kadar eskiciliğe düşmanlığı yeniliğe ve yeniciliğe dostluğu ile tanınmış Şemsülmekâtip" şeklinde karşımıza çıkan ifade bu cümledendir⁹⁹". Kurum, 1934 senesi de dahil olmak üzere Şemsülmekâtip adıyla ilan verir¹⁰⁰. Maarif Vekâleti'nin 7 Ekim 1935 tarihli 185 nolu kararnamesi kurumun adının Okullar Güneşi şeklinde değiştiğini gösterir, bu adla da resmi okullara denkliği onaylanmıştır¹⁰¹. İlanlarda bu yönde daha önce adım atıldığı görülür. Muhtemeldir ki Şemsülmekâtip'in 'okulların güneşi' anlamına gelmesinden ve Türkçe'nin gramerinin o yıllarda tam oturmamasından dolayı farklı bir hece ilavesiyle okulun adının "Okulalalar Güneşi" şeklinde değiştiği ve müdürünün Tahsin Güneş olduğu ilan edilmiştir¹⁰². Okulun tabelası her ne kadar öğrenciler daha sonraki yıllarda tabelacının hatası olarak görse de¹⁰³ bilinçli olarak bu şekilde yazılmış, 1936-1937'de lise bölümü için verilen bir karnede bile bu yazım sürmüştür. Bununla birlikte okul, özgün adını da ilanlarda kullanmayı sürdürmüştür¹⁰⁴.

Kurumun kapatılması okulun ücra bir köşede olması, ilk eğitimin ülkede ücretsiz olması, orta sınıf için yeterli öğrenciyi o semtte bulamamasıyla açıklanmıştır¹⁰⁵. Okul, Şubat 1940'ta Bakan Hasan Âli Yücel'in dönem ortasında İstanbul'a yaptığı bir ziyaretin ardından âni bir şekilde kapatılmıştır. 28-29 Ocak 1940'ta başlayan bu teftiş 12 gün sürmüştür. 9 Şubat günü gazetecilere bir mülakat vermiş ve şehirden ayrılmıştır. Burada İstanbul'daki okul sayısının yetersizliği kendisine soru olarak yöneltilmiştir. Yücel ise önceliklerinin yeni okul açmak değil, mevcut okullardaki talebelerin kendi mıntıklarındaki okullara gitmelerini sağlamak olduğunu, bununla birlikte belli mıntıklarda okul açılmasının da kaçınılmaz olduğunu da eklemiştir. Aynı gün İstanbul Belediye Meclisi'nde okulların sayıca yetersizliği konuşulmuş, Kartal'daki Ebulhüda Köşkü'nün yatılı okula çevrilmesi teklif edilmiştir.

13 Şubat günü şehirdeki ilk ve ortaöğretim okullarının müdür ve başmuallimlerinin katılımıyla Bakanlığın rutin yapılmasını istediği toplantılardan ilki gerçekleşmiştir. Burada ilkokul çağına geldiği halde çeşitli sebeplerle eğitime başlayamayan öğrencilerin olduğu, bunun sebepleri arasında okulsuzluğun da bulunduğu dile getirilmiştir¹⁰⁶. 15 Şubat tarihli gazetelerde ise Şemsülmekâtip'in kapatıldığı haberi verilmiştir. *Son Posta*'ya göre "Mektebin kapatılmasına sebep bazı idari yolsuzluklar ve bütçenin kifayetsizliğidir. (...) Okulun resmi okullara denkliği Maarif Vekâleti tarafından tasdik edilmemiş olduğu için, talebeler resmi mekteplere alınırken buldukları sınıfın imtihanını vermeleri icap etmektedir. Fakat Maarif Vekâleti, geçenlerde lise kısmı kapatılan Bezezyan Okulu talebelerine yapıldığı gibi, bu okulun talebelerinin de başka okullara geçerken imtihana tâbi tutulmaları meselesini tetkik etmektedir."

98 Milliyet, 16 Mayıs 1935, s.5.

99 Vakit, 1 Teşrinievvel 1932, s.12.

100 bkz. Milliyet, 30 Ağustos 1934, s.7.

101 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2020_02/21160102_fihrist_1935.pdf.

102 Milliyet, 1 Şubat 1935, s.7.

103 Gülersoy, a.g.e, s.5-6.

104 Tan, 20 Eylül 1935, s.12.

105 Ergin, a.g.e., s.1026.

106 Cumhuriyet, 14 Şubat 1940, s.2.

Gazetenin haberindeki denklik bilgisi doğrulamaya muhtaç bir bilgidir. Güçlü bir bürokrasinin olduğu ülkede okulun Bakanlık tarafından tanınmadan o tarihe kadar öğrenci kabul etmesi, resmi törenlere katılması, reklamlarının yapılması hatta bu reklamlarda da denkliğinin belirtilmiş olması¹⁰⁷ haberi bu yönüyle kuşku kılıkmaktadır. Bir başka gazetede Maarif Müdürlüğü tarafından okulda yapılan teftişler neticesinde bazı “idarî sebepler” dolayısıyla kapatılma kararı verildiği, bu kararın Bakanlık tarafından onaylandıktan sonra uygulandığı, diğer özel okulların durumlarının da incelendiği belirtilmiştir¹⁰⁸.

Cumhuriyet'e göre kapatılma sebebi yolsuzluk ve maddî imkânsızlıktır¹⁰⁹. Ertesi gün okulun müdürü ile müdür muavinine Bakanlık tarafından işten el çektilerildiği, öğrencilerin tasdiknamelerinin verilmeye başlandığı; eğitimlerine devam edecek yatılıların Haydarpaşa Lisesi'ne, yatılı olmayanların ise Beşiktaş Mektebi ve Yıldız 50. İlk Mektebine nakledileceği bilgisi paylaşılmıştır. Gazetede İstanbul'da devam eden 72 okul inşaatından bahsedilmiştir¹¹⁰. Maarif Vekâleti, mektebin kurulduğu günden o güne kadar ki faaliyeti hakkında İstanbul Maarif Müdürlüğü'nden malumat istemiş, Müdürlük de bu iş için bazı müfettişlerini görevlendirmiştir¹¹¹.

Okul kapatıldığında 10 yaşında ve dördüncü sınıfta olan Gülersoy'a göre¹¹², karar onlara eğitiminin yetersizliği, bunun yanı sıra sahibiyile ilgili bir dedikoduyla açıklanmıştır. Gazetelerde yolsuzluk, maddî imkânsızlık, idarî sebepler gerekçelerine, eğitiminin yetersizliği ve bir dedikodu da eklendiğinde kapatılma sebebi muammaya dönüşmektedir. Bir taraftan son senelerde öğrenci sayısı azdır, patronun bundan dolayı rahatsız olduğu bilinmektedir, şehrin kenarında kalan özel bir okul için öğrenci bulmak kendi başına bir problemidir. Ama diğer taraftan Gülersoy'un ânî kapatma kararının önüne geçilememesini, devrin İnönü devri olduğuna bağlaması ve alınan kararları bir kalemde kestirip atan, arkası sorgulanamayan niteliğine bir deyimle işaret etmesi, ânî ve şiddetli bu kararı “darbe” olarak belirtmesi dikkat çekicidir¹¹³. Kapatmanın Bakan'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra, İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün toplantısı sonrası ve dönemin ortasında gerçekleşmiştir.

O günlerde Yücel, Bakanlıkta ikinci senesine girmiştir. Kendisi Darülmualim mezunudur, öğretmenlikten sonra, bürokrasideki görevine müfettişlikle başlamış, 1933'te Ortaöğretim Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne yükselmiştir. Bayar Hükümeti'nden itibaren (1937) Maarif Vekili olarak görev yapmaktadır¹¹⁴. Yücel Cumhuriyet döneminde daha da merkezileşme ve genişleme imkânı bulan bakanlık teşkilatı üzerinde tüm alanlarda sıkı bir kontrol kurmuş, düzene, disipline, önem vermiştir. Kendisi merkez ve taşra teşkilatına katı bürokratik bir bakışla yaklaşmış, hiyerarşiyi önemsemiştir¹¹⁵. Özel okulluluğa sempatiyle baktığına dair bir veri yoktur. Bu durum Demokrat Parti döneminde değişecek, o günlerde yabancı okullara ve Türk okullarına ilgiye dikkat çekecek, bunu ülkede yaşanan zenginleşmeye bağlayacak, bazı özel okulların ilk kısmına İngilizce ders konmasının da bu

107 Tan, 1 Eylül 1936, s.12.

108 Sabah Postası (İkdam), 15 Şubat 1940, s.2.

109 Cumhuriyet, 15 Şubat 1940, s.2.

110 Cumhuriyet, 15 Şubat 1940, s.6.

111 Son Posta, 16 Şubat 1940, s.4.

112 Gülersoy, a.g.e., s.6.

113 Gülersoy, a.g.e., s.36-37.

114 Tanıl Bora, Hasan Âli Yücel, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

115 Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, Pegem Akademi, Ankara 2012, s.371; Tanıl Bora, Hasan Âli Yücel, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s.205.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Semsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

okullara teveccühü artırdığını belirtecek, bu talebi karşılanması gereken bir ihtiyaç olarak görecektir¹¹⁶.

Farklı basın yayın organlarında yer alan kapatmaya dair sebeplere ve sürecin kronolojik gelişimine bakıldığında 'idarî sebepler' akla en yakın ihtimaldir. Kuvvetle muhtemel, okul mevzuata aykırı bir duruma düşmüştür. O tarihte İstanbul'da sayıları hayli azalmış özel Türk okulları arasında, Okullar Güneşi'nin Baltacıoğlu zamanından izler taşıyan pedagojisinin, fizikî imkânlarının ve konumunun, açık tutulması için lehine sebepler olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak eksikleri varsa tamamlanması için bir süre verilmesi beklenebilir bir davranışken bu da gerçekleşmemiştir. Gülersoy'un paylaştığı şekilde kurumun görsel sanatlar, tiyatro, tarım eğitimini programı içinde tutan özellikleri de kıymetlendirilmemiştir. Erken Cumhuriyet maarifinde eğitim camiasında bu derslerin gerekli takdiri görmesine engel teşkil eden bir psikoloji, meslek camiasında eksik olmamıştır¹¹⁷.

Siyaset bilimci Rustow, Türk siyasî hayatını dönemlendirirken, ülkemizdeki siyasî daralmaları ve genişlemeleri kalbin kasılma ve genişleme evrelerine benzeterek açıklamıştır¹¹⁸. Buradan mülhem olarak özel okulculuğun, İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarına ve Mütareke dönemine kıyasla Erken Cumhuriyet kesitinde daralmaya maruz kaldığı söylenebilir. Devlet genişlerken toplum geri çekilmiş, Türklerin açtığı okullar açısından da gözle görülür bir gerileme olmuştur¹¹⁹. Bu Türk modernleşmesinin, tamamen devlet merkezli otoriter bir modernleşme olmasıyla açıklanabilir. İnönü yönetimi de rejim açısından bir konsolidasyon/pekişme dönemidir. Özel teşebbüs çok önemsenen eğitim alanında bile makbul, teşvik edilebilir değildir. İkinci Meşrutiyet maarif hayatında önemli bir özel okulun, sonraki yıllarda pedagojisi içinde yaşatabildiği prensipler ve uygulamalar, muhtemel idarî kusurlarına kıyasla dikkat çekmemiş veya fark edilmemiş olmalıdır. Oysa okulun son patronu Tahsin Güneş, o dönemden intikal eden pedagojik yaklaşımın bir ölçüde sürmesini sağlamıştır. Türk eğitim sisteminde okulların pedagojiden önce politik fonksiyonu, tüm fonksiyonlarının önüne geçmiş, öğrencilerin siyasal sisteme sadakati sağlama meselesi öncelikli bir mesele olmuştur¹²⁰, böyle bir dönemde farklı bir pedagojiden izler taşıyan Okullar Güneşi yaşayamamıştır.

1924'te maarifle ilgili rapor hazırlamak için ülkemize davet edilen Dewey, eğitimde yeni yöntemleri uygulamak için en müsait kurumların özel okullar olduğunu, devlet okullarının muhafazakâr ve yeknesak eğitiminde iyileştirmeler yapmak için kullanılacak yeni metodların, buralarda denenebileceğini belirtmiş, bütçede eğitime kaynak ayırılmadığı yerde bu okulların bir nebze ihtiyacı karşılayabileceğini belirtmiştir¹²¹. Türk Maarif Cemiyeti tarafından açılan Maarif Koleji bu süreçte bir istisnadır. Ankara'da üst düzey devlet görevlilerinin çocuklarının yeterli ve kaliteli eğitimi alamamaları gerekçesiyle

116 Hasan Âli Yücel, Hürriyet Gene Hürriyet, C. II der. C. Y. Eronat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.224.

117 Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, Pegem Akademi, Ankara 2012, s.364-365.

118 Dankwart, A. Rustow, "The Development of Parties In Turkey", Political Parties and Political Development, Princeton University Press, 1969, s.112-113.

119 Ergin, a.g.e., s.2076.

120 Hikmet Yıldırım Celkan, Eğitim Sosyolojisi, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, 1991, s.48.

121 John Dewey, Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, T.C. Maarif Vekilliği, Ankara 1939, s.29-30.

bu Cemiyet kurulmuştur (31 Ocak 1928). Tek parti rejimi içinde bir triarşinin¹²²; CHP milletvekillerinin, ordu ve bürokrasi mensuplarının üye olduğu bu Cemiyet, bu özel okulu himaye etmiştir¹²³.

Sonuç

Şemsülmekâtip ömrü kurucusunun ömrüyle sınırlı kalmayan ve yaşayabilen bir eğitim kurumudur. Kurulduktan sonra üç defa el değiştirmiştir. İktisat tarihçisi Ülgener'in işaret ettiği üzere 20. yüzyılın ortalarında bile, özel kuruluşların ömrünün kurucusunun ömrü ile ölçüldüğü, bir nesilden öbürüne unvan ve firma aktarımının parmakla gösterilecek kadar az olduğu ülkemizde¹²⁴ Şemsülmekâtip'in elli sene yaşayabilmesi hayli dikkat çekicidir.

Osmanlı-Türk modernleşmesinin eğitimde müfredat, öğretmen, pedagoji değişiklikleri bir yüzyıla yayılan bir değişim hikâyesidir. Moderniteye uyum sağlamayı çıkış yolu olarak gören kesimler, eylemler, sık sık dirençle karşılaşmıştır. Şemsülmekâtip farklı bir tecrübedir. Teorik olarak direnç göstereceği varsayılan geleneksel kesimlere mensup okul kurucuları, direnç göstermek bir yana yenileşmeye doğrudan katkıda bulunmuşlardır. İkinci Meşrutiyet öncesinde zihnen yeni eğitim usullerine yatkın öğretmenleri, İkinci Meşrutiyet sonrası modern öğretmen okullardan mezun olmuş öğretmenleri istihdam etmişler, en yeni olan uygulamalar okul bünyesine girebilmiş, pedagojik olarak İstanbul'un muhafazakâr kamuoyunda eleştirilen faaliyetler bu bünyenin bir parçası olmuştur. Okul geleneksel ve modern seçkinlerin değişimde ittifak ettikleri bir eğitim kurumudur.

Baltacıoğlu'nun okulla ilgili geniş sorumluluklar üstlendiği kısa bir süre istisna tutulursa, bir derneğin, bürokratik veya siyasî elitlerin himayesi olmadan, bir muhitin desteğini almadan da 17 senesi Cumhuriyet dönemi olmak üzere toplamda 50 seneye yakın yaşamış bu okul, bürokrasinin ânî bir kararıyla kapatılmıştır.

Türkiye'nin bütçe imkânları bu periyotta okullaşma politikalarını etkilemiştir. İlk eğitim özellikle üstüne düşülen bir alan olmasına rağmen okul binası, derslik açıkları hep hissedilmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Atatürk döneminde onun kurduğu kabinelerde görev yapan Esat Sagay (27 Eylül 1930-18 Eylül 1932), probleminin çözülmesi için özel okulların desteklenmesini gündemine almıştır. Görevi bırakmadan önce bir sonraki eğitim öğretim yılı yapılacaklar listesinde, bu okullara nakdî yardım ve vergi muafiyetleri tanımak vardır¹²⁵. Atatürk de (1925) TBMM'yi açış konuşmasında söz konusu imkânsızlıklardan dolayı devletin azami fedakârlığı yaparken, zengin kişilerin çocukları hususî teşebbüslerle okuyup yetiştirmelerini telkin etmiştir¹²⁶. Ancak bunun dışında Meclis'i açış konuşmalarında konuya bir daha temas etmemiştir. Özel okulculuk ülkedeki imkânsızlıklar içinde kısmî bir çözümdür. Sagay'ın nakdî yardım önerisinin gerçekleşmesi güçtür; ama vergi muafiyeti gibi avantajlar sağlamak mümkündür. Bilindiği kadarıyla

122 Kavram için bkz. İlky Sunar ve Sabri Sayarı, "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", State, Society and Democracy in Turkey, Bahcesehir University Publication, 1986, s.70.

123 Oğuz Kalafat, Cumhuriyetin Eğitiminde Öncü Kuruluşlardan Biri: Türk Eğitim Derneği (1923-2013), yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2019, s.67,72.

124 Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yayınları, İstanbul 1991, s.206.

125 Esat Sagay, "Hocam", Maarif Vekili Esat Sagay'ın Hâtıraları, Haz. E. Sagay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s.88.

126 Kâzım Öztürk, Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları, Ak Yayınları, İstanbul 1969, s.182.

II. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul:
Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

buyle bir destek politikası oluşmamıştır. Bunda dönemin zamanla güçlenen kamucu, devlet merkezli, eğitimde tam kontrolü sağlamaya dönük tercihleri belirleyici rol oynamış olabilir. Diğer taraftan yabancı ve azınlık okullarıyla Cumhuriyet öncesinde sürekli mesele yaşayan elitlerin önemli kısmının özel okulculuğa ihtiyatla yaklaşmış muhtemeldir. Yine de çocuklarının istikbalini düşünen Ankara elitlerinin Maarif Cemiyeti'ni kurmuş oldukları ve devlet okullarının yanında Ankara'da özel bir seçenek oluşturmaktan geri kalmadıkları da akıldan çıkarılmamalıdır. Okullar Güneşi, Meşrutiyet yıllarında Şemsülmekâtip'in teminatı olan hâmi kurul gibi bir vasıtaya sahip olmamıştır, ekonomik güçlüklerini hafifletecek ya da pedagojik zenginlik oluşturan farklılıklarına tahammüllü olmayan memurlara karşı, bir paratoner gibi çalışacak siyasal toplumla ilişkili destekçileri de mevcut değildir. Bütün bunların ötesinde Erken Cumhuriyet modernleşmesi, Batı modernleşmesinden farklı olarak kendi millî devletini inşa ederken aşağıdan gelen yapıları, sivil toplum örgütlerini arkasına alma, toplumsal katılımı sağlamada istekli değildir. Özel okulculuğun gerilemiş olmasına bu boyutuyla da bakılabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarla aynı periyotta diğer Türk özel okullarının maruz kaldığı süreçler ve problemlerle birlikte bu dönem biraz daha aydınlığa kavuşturulabilir ve konu bu boyutuyla da tartışılabilir. Bugünkü Türkiye'de özel okulların sivil toplumla ve siyasal toplumla ilişkisi, bunun yönü, biçimi 21. yüzyıl Türkiye'sinde kuvvetle muhtemel ileriki senelerde çokça konuşulacak ve tartışılacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Cevdet.(1914), "Şems'ül Mekâtip", **İçtihat**, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 [5 Kasım 1914].
- Acar, Derya. (2012), *Yeni Mektep Hareketinin Türk Eğitim Hayatı Üzerindeki Etkileri (1909-1929)*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Akyüz, Yahya. (2012), *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmeye Etkileri (1838-1950)*, Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Akyüz, Yahya. (2019), *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S.2019*, Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Ayvazoğlu, Beşir, (2020), *Fikret*, İstanbul: Everest Yayınları, 2020.
- Ball Alan ve Guy Peters, (2007), *Çağdaş Siyaset ve Yönetim* (çev: Nil Uzun), İstanbul: Yayın Odası, 2007.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, (1998), *Hayatım* (haz: A. Y. Baltacıoğlu), İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1998.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, (1964), *Pedagojide İhtilal*, İstanbul; 1964.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, (1942), *İçtimai Mektep*, Ankara: Maarif Vekilliği, 1942.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı (1966), *Ziya Gökalp*, Diyarbakır: Diyarbakir Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1966.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, (1995), *Talim ve Terbiye'de İnkılap*, (haz. R. Canım, R. Y. Kıncal), Ankara: MEB Yayınları, 1995.
- Batır, Betül, (2007), *İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Berkes, Niyazi (2002), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

- Binbaşıoğlu Cavit, (1999), “Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”, *75 Yılda Eğitim* (ed. F. Gök) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, ss.145-170.
- Bleda, Mithat Şükrü, (1979), *Bir İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1979.
- Bora, Tanıl, (2021), *Hasan Âli Yücel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Celkan, Hikmet Yıldırım, (1991), *Eğitim Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, 1991.
- Dewey, John, (1939), *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Ankara: T.C. Maarif Vekilliği, 1939.
- Durukoğlu, Salim, (1999), *Süleyman Paşazade Sami Hayatı-Edebi Kişiliği Şiirleri*- Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi, 1999.
- Erdoğan, İrfan (2018), *Cumhuriyetçi Muhafazakâr İsmail Hakkı Baltacıoğlu Bir Eğitim İnkılâpçısının Hayatı*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Ergin, Osman Nuri, (1977), *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, V, 1977.
- Fortna, Benjamin, (2005), *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim* Çev. Pelin Siral, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Gellner Ernest, (1992), *Uluslar ve Ulusçuluk* (Çev. G. G. Özdoğan, B. E. Behar), İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Güçtekin, Nuri (2013), *İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922)* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Gülersoy, Çelik, (2003), *Bir Masal*, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, 2003.
- Hanioglu, Şükrü, (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- Hüseyin Vassaf, (2015), *Sefine-i Evliya C.2*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Kafadar, Osman, (1997), *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, İstanbul: Vadi Yayınları, 1997.
- Kalafat, Oğuz, (2019), *Cumhuriyetin Eğitiminde Öncü Kuruluşlardan Biri: Türk Eğitim Derneği (1923-2013)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.
- Kalaycıoğlu, Sibel. “Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme”, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Yapısı*, Ed. M. Zincirkıran, Bursa: Dora Yayıncılık, 2011, ss. 3-18.
- Kara, Mustafa, (2011), “Küçük Hüseyin Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1 Nisan 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kucuk-huseyin-efendi>.
- Kazancıoğlu, Habibe, (2020), “İkinci Meşrutiyet Devrinde Bir Türk Okulunun Kayıt Kılavuzu: Şems'ül-Mekâtîp”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7 no. 1, 2020 ss. 26-48.
- Kurt, Songül Keçeci, (2011), *Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Külliyat-ı Âsar ve İhtisat*. Sami Bey, Süleyman Paşa-Zâde (Haz: Şevket Toker), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Müezzinoğlu, Ersin, (2012), *Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012.

İ. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul:
Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

- Özgürel, Avni. "Okuryazarların Şeyhi", *Radikal*, 2 Eylül 2001. <http://www.radikal.com.tr/yorum/okuryazarlarin-seyhi-608082/>
- Öztürk, Kâzım, (1969), *Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları*, İstanbul: Ak Yayınları, 1969.
- Prens Sabahattin, (1999), *Türkiye Nasıl Kurtulabilir? Ve İzahlar* Çev. Fahri Unan, İstanbul: Ayraç Yayınları, 1999.
- Rustow, Dankwart, A., (1969), "The Development of Parties In Turkey", *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, 1969, ss.107-133.
- Sagay, Esat, (2012), "*Hocam*", *Maarif Vekili Esat Sagay'ın Hâtıraları*, Haz. E. Sagay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Sarıbay, Ali Yaşar, (1994), "Türkiye'de Siyasal Modernleşme, Toplumsal Yapı ve Laiklik," *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, ss. 43-70.
- Somel, Selçuk Akşin, (2010), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Somel, Selçuk Akşin. "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Modern Eğitim", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.9, 2015, ss.146-179, , <https://istanbultarihi.ist/338-tanzimat-doneminde-istanbulda-modern-musulman-egitimi>.
- Sunar, İlkay ve Sabri Sayarı, (1986), "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", *State, Society and Democracy in Turkey*, İstanbul: Bahcesehir University Publication, 1986. pp. 65-95.
- Şimşek, Hüseyin. "Osmanlı Devleti'nde Özel Okullar ve İlk Türk Özel Okulunun Tarihçesine Dair Yeni Bilgiler", *Bilig*, no. 68, ss.209-230.
- Şimşek, Hüseyin. "Bir İmparatorluk Refleksi Olarak, 19. Yüzyılda Eğitsel Etkileşim ve Sonuçları", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.14, no. 3, ss. 75-94.
- Şimşir, Bilal, (1985), *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Talebe Defteri*. "Şemsülmekâtip Mektebinin Tevzii Mükafatı", no.5, 18 Temmuz 1329, s.65-67.
- TBMM Albümü 1920-2010* ed. S. Yıldırım, B. K. Zeynel, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Yayınları, 2010.
- Tekeli, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumları," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 650-672.
- Tekeli, İlhan, (2002), "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 19-42.
- Tunaya, Tarık Zafer, (1998), *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi C.1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Tunaya, Tarık Zafer, (1995), *Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952*, İstanbul: Arba Yayınları, 1995.
- Tunçay, Mete (1989), "Siyasal Tarih 1908-1923", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, ss. 177-190.

Turhan, Mümtaz, (1969), *Kültür Değişmeleri*, Ankara: MEB Devlet Kitapları, 1969.

Ülgener, Sabri, (1991), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları, 1991.

Yeni Adam, "Hayatım", 1940, sayı: 283.

Yücel, Hasan Âli, (1998), *Hürriyet Gene Hürriyet* C. II der. C. Y. Eronat, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Yücel, Hasan Âli, (1994), *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994.

Arşiv Belgeleri:

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_02/21160102_fihrist_1935.pdf

27 Nisan 1309, Yıldız Mütenevvi Maruzat, 77-98 (H.22-10-1310).

Gazeteler:

Cumhuriyet. İkdam. *Milliyet*, *Son Posta*, Tan. Vakit.